

Ш. АЮПОВ, А. ҚОДИРОВ

ОИЛА ИҚТИСОДИНИ БОШҚАРИШ ОРҚАЛИ РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
В. И. РОМАНОВСКИЙ НОМИДАГИ МАТЕМАТИКА
ИНСТИТУТИ

Ш. АЮПОВ, А. ҚОДИРОВ

**ОИЛА ИҚТИСОДИНИ
БОШҚАРИШ ОРҚАЛИ
РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТГА
ЎТИШ**

Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси «Фан» нашриёти
Тошкент – 2019

УОК 34(035.3)(575.3)

КВК 67.99 (5У)

T-56

Ш. Аюпов, А. Қодиров.

Оила иқтисодини бошқариш орқали
рақамли иқтисодиётга ўтиш.

– Т.:«Фан» нашриёти, 2019. –108 б.

Оила иқтисодини бошқариш орқали рақамли иқтисодиётга ўтиш фанда ўрганилмаган соҳа бўлиб, муаллифлар мазкур монографияда жамият тараққиётига салбий таъсир кўрсатувчи ҳар қандай ҳодиса ва воқеалар асосини оила иқтисоди ҳолатидан ёки унга хизмат қилиш даражасидан излаш кераклигини таҳлил этишган. Унинг мақсад-моҳияти 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида қайд этилган: *“агар халқ бой бўлса, давлат ҳам бой ва кучли бўлади”*, – деган тамойилга амал қилиб, иқтисодиётни инновацион ривожлантириш орқали халқни бой қилиш ҳамда кучли давлатни барпо этишга қаратилган.

Монографиянинг қиёсий таҳлилига кўра инсон омили устувор бўлган янги Ўзбекистонда эҳтиёжманд оила иқтисоди барқарорлигини таъминлаш орқали туб бурилиш тараққиётининг истиқболларини белгилаш ҳамда оила гендерини мустақамлаш асосий вазифа сифатида кенг китобхонлар диққатига тавсия этилмоқда.

Масъул муҳаррир:

Гуломов С. С. – Ўзбекистон Республикаси ФА академиги, иқтисод фанлари доктори, профессор.

Такризчилар:

Бекмуродов А. Ш. – иқтисод фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги “Эл-юрт
умиди” жамғармаси директори.

Раимова Г. М. – физика-математика фанлари доктори,
Ўзбекистон Республикаси ФА В. И. Романовский номидаги
Математика институти етакчи илмий ходими.

ISBN 978-9943-19-518-9

© Ш. Аюпов, А. Қодиров.

Монографияни Ўзбекистон Республикаси
ФА В.И.Романовский номидаги Математика ин-
ститути илмий кенгашининг 2019 йил 19 июнда-
ги қарори билан нашр этишга рухсат берилган.

Иқтисодиётнинг барча соҳаларини рақамли технологиялар асосида янгилашни назарда тутадиган Рақамли иқтисодиёт миллий концепциясини ишлаб чиқишимиз керак.

Шавкат МИРЗИЁЕВ.

МУҚАДДИМА

Жамиятни модернизация қилиш ва инновацион лойиҳалар асосида демократик ислоҳотларни амалга ошириш – иқтисодий сиёсатимизда инсон омили устувор бўлиб, келажагимиз бунёдкорларини бугундан тарбиялаб боришимиз зарур! Мазкур тадбирларнинг кенг жабҳасини ўзида акс эттирган *“2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”* да **“агар халқ бой бўлса, давлат ҳам бой ва кучли бўлади”**, – деб кўрсатилганки, бу миллий ғоя амалга ошириш лозим бўлган тадбирларимизда бош тамойил бўлиб ҳисобланади. Жумладан, 2019 йилнинг **«Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»** деб эълон қилиниши давлатимизнинг муҳим сиёсатида аҳоли, унинг фаол ижтимоий гуруҳи тимсоли – оила иқтисодини мустақил равишда камол топтириш устувор мақсад бўлиб қолади!

Инсониятни юксак тараққиётга элтувчи космосни ўзлаштириш, нанотехнологиялар ва ҳатто сунъий онгнинг яратилиши ҳам илмий кашфиёт сифатида қайд этилса-да, кичик, аммо асосий хужайра бўлмиш оила иқтисодига хизмат қилмаса, самарадорлиги жуда паст бўлади. Чунки ҳар бир ишнинг дебочаси ҳам, унинг натижадорлиги ҳам инсон билан узвий боғлиқ бўлади. Яратувчи ҳам, истеъмолчи ҳам инсон ва унинг оиласидир. Унинг иқтисодий бутлиги ҳамда илмий-ижтимоий салоҳияти юртнинг истиқболли равақини белгилайди. Демак, жамият тараққиётига салбий таъсир этувчи ҳар қандай ҳодиса ва воқеаларнинг асосини оила иқти-

соди ҳолатидан ёки унга хизмат қилиш даражасидан излаш керак!

Оила иқтисодини, айниқса, эҳтиёжманд оилаларни бошқариш ва уни рақамли иқтисодиётга асос қилиб олиш фанда ўрганилмаган соҳа бўлиб, муаллифлар жамиятни кичик оила шаклида тафаккур қилиб, ундаги камчиликларнинг бартараф этилиши макроиқтисод ривожланишини белгилайди, деган тамойилда фалсафий-ҳуқуқий мушоҳада юритишади. Монографияда оила иқтисодини мустаҳкамлаш орқали макроиқтисодни ривожлантириш ҳамда ахборот технологиялари ёрдамида маълумотлар йиғиш, уларни танқидий таҳлил қилиб, хулоса ва таклифлар бериш, олинган топшириқлар ижросини **“Ҳар бир оиладан – давлат раҳбаригача”** узатиш тизимини яратиш мумкинлигини илмий асосланган ҳолда амалиётга татбиқ этиш йўллари кўрсатиб бериш асосий мақсад қилиб олинган.

Монографияда учта иқтисодий-ижтимоий масаланинг долзарблиги асосланган:

1. *Оила иқтисодини самарали бошқаришнинг макроиқтисодий масалалари.*

2. *Макроиқтисодиёт ва эҳтиёжманд оила иқтисодидаги мавжуд камчиликлар ва уларни бартараф этишда тижорат банклари тизимида тузиладиган доимий молиялаштириш манбаси ҳисобидан 0-5 фоизгача кредит бериш орқали масалаларни ҳал эта бориш.*

3. *Оила иқтисодий-ижтимоий ҳаёти борасида йиғилган маълумотларни тармоқлар кесимида ташкил этилган (ёки режалаштирилган) ахборотлар базасига киритиб, пастдан юқорига **“Ҳар бир оиладан – давлат раҳбаригача”** дастури асосида рақамли иқтисодиётга ўтишнинг ижросини таъминлаш зарурати ва йўллари кўрсатиб берилган.*

Оиланинг иқтисодий даражасини белгиловчи иккита сабаб бор. **Биринчиси**, Яратган томонидан оиланинг ризқи ва толеи белгиланган: бировга кенг ва бошқасига тор қилиб берган. **Иккинчиси**, муҳтарам Президентимиз таъкидига кўра, боқувчисини йўқотганлар (оилалар)ни ўн олти ёшгача ижтимоий муҳофаза қилиш айни муддао эканлиги эътироф этилади. Умуман эҳтиёжманд оилаларга узоқ муддатли, ҳатто “0” фоизда кредитлар ажратиш ҳам давлатимиз салоҳияти ва эътиборидан келиб чиқади. Демак, эҳтиёжманд оила иқтисодини самарали тарзда бошқариш давлат ички

сиёсатида муҳим масала бўлиб, унинг амалий натижаси белгиланган тадбирларнинг бажарилиш сифатига боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Оила – жамиятнинг дебоча, таянч нуқтаси. У қанчалик мустаҳкам бўлса, макроиқтисодиётга сарфланган маблағлар юқори самарадорликка эга бўлиб, жамият жадал суръатларда ривожланади. Оила муаммоси масаласида кичик, эътибордан четда қолдириладиган ҳолат бўлмаслиги керак. Яъни четдан қаралганда, «*ҳар бир оиланинг ўз хоҳиши*» деган салбий ҳолат жамият миқёсида қанчалик зарарли оқибатларга олиб келиши мумкинлигини ўйлаб кўрайлик.

Иқтисодий камчилик бир оилада бўлса, қариндош-уруғ, маҳалла аралашиб тезда тузатса бўлади. **Лекин кўп йиллар давомида камчиликлар эътибордан четда қолиб, арифметик прогрессида жамият бўйлаб тарқалса-чи?** Унда бу камчилик умумдават муаммосига айланади! Мамлакатимиз раҳбари сўнгги 3-4 йилда кўп мартаба таъкидлаган ҳамда макроиқтисодиёт учун ҳал этилиши устувор бўлган корхона-ташкilotлар ўртасидаги ўзаро қарздорликларнинг ўсиб бориши, давлат ва маҳаллий бюджетлар тушумларининг ўз вақтида тушмаслиги ҳамда **инфляциянинг белгиланган параметрлардан юқори бўлишининг асл сабаби** – оила иқтисодидан бошланиши кўрсатиб ўтилмоқда.

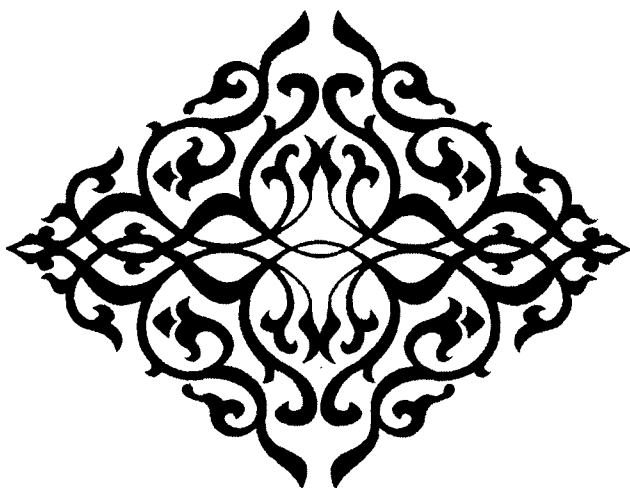
Аҳоли сони ва ўртача гуруҳланиш кўрсаткичлари асосида ҳисобланганда мамлакатда 8,3 миллиондан ортиқ оила мавжуд¹. Улар иқтисодини бошқариш, янги даромад манбаларини яратиб бериш орқали молиявий ҳолатни мустаҳкамлаш каби кўплаб вазифаларни бажариш умумижтимоий, аниқроқ айтганда, ижтимоий-сиёсий тадбирдир. Ушбу вазифаларни амалга ошириш: ҳуқуқий асос яратувчи муҳтарам Президентимизнинг Фармойишлари, Фармонлари ва Қарорларининг эълон қилиниши; арзон ва тез фойдаланиши таъминладиган молиявий манбанинг топилиши (ҳисобланиши); даромадини ошириш учун ҳар бир оила билан зарурий тадбирларни бажариб, уларнинг натижадорлиги мониторингини ўтказиб, кундалик маълумотларни Ҳукумат порталига киритиб боришни таъминлаш учун юқори сифатга эга бўлган ахборот технологияларидан фойдаланиш талаб этилади. Бундай имконият давлатимиз

---

¹ Халқ сўзи. 2018 йил, 18 май.

раҳбарининг 2018 йил 3 июлдаги “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори¹ билан рақамли иқтисодиётни ривожлантириш учун «блокчейн» технологияларидан кенг фойдаланиш вазифаси яратиб берилмоқда. Оила иқтисодини бошқариш макроиқтисодий масала бўлганлиги ҳамда Президентимиз иқтисодиётни рақамлар билан бошқаришга ўтиш вазифасини қўйгани, яъни уларнинг бир бутун ҳолда ишлаб чиқишини талаб этади. Иккала вазифа ҳам иқтисодий фанда янги бўлганлигидан, уларнинг назарий асослари тўғрисида кенгроқ мушоҳада юритиш керак.

Таъкидлаш жоизки, иқтисодиётни модернизациялаш ва инновацион ривожлантириш жараёнларида илмий ишланмаларнинг амалий тадбиғи зарурлиги ҳамда масаланинг назарий асослари келажакда ўнлаб илмий ишларда батафсил ёритилишини инобатга олиб, муаллифлар иккала масаланинг жамият тараққиётидаги ўрни ва уларнинг республикамиз танлаган муфассал иқтисодий ривожланиш йўлидан келиб чиқиб, шаклан ўзгаришини назарий жиҳатдан асослаган ҳолда уларни бир бутун, мужассамлашган шаклда иқтисодиётни рақамлар билан бошқариш концепциясини яратишни мақсадга мувофиқ, деб биламиз.

---

¹ Халқ сўзи. 2018 йил, 4 июль.

Оилавий инновацион лойиҳаларга оқ йўл

Инсоннинг моддий ва маънавий ҳаёти ўзаро боғлиқ ҳолда бир-бирини тўлдиради. Мамлакатимизда оилавий тадбиркорлик ёки фермерлик, ҳунармандлик ёхуд касаначилик фаолияти оқилона ва самарали ташкил этилиб, айниқса миллий иқтисодиётимиз тараққиётига муносиб ҳисса қўшаётган оилавий тадбиркорлар салмоғи тобора ортиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг: *«Энг катта бахт, мен буни минг марта қайтаришдан чарчамайман, оиламиз тинч бўлсин! Оила кичик ватан, оила тинч бўлса, бахтли бўлса, ватан тинч бўлади. Ўша бахтли кунларни, ватанимизнинг, ёшларимизнинг камолини ҳозир ният қилаётганимиз каби кўриш ҳаммамизга насиб этсин!»*¹, – дея таъкидлаши ҳозирги пайтда Ўзбекистонда жадал суръатлар билан амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар халқ фаровонлигини юксалтиришга йўналтирилиши, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, унга кенг иқтисодий эркинлик бериш билан тавсифланади. У иқтисодий жамиятнинг, шу жумладан, ҳар бир оиланинг фаровонлигида алоҳида ўрин тутди. Яъни иқтисодий фаровонлик юксаклиги – жамият ва оиланинг ижтимоий ҳаёти шаклланади. Демак, халқимиз, оиламиз бойлиги, албатта, давлатнинг бойлиги ва қудрати бўлиб, айнан иқтисодий ўсиш шароитида одамларда келажакка ишонч пайдо бўлади, уларнинг фаоллиги кучайиб боради. Шу жиҳатдан ҳозирги пайтда республикамизда кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Чунки кичик бизнес ва тадбиркорлик соҳасини ривожлантириш масаласига давлатимиз иқтисодий сиёсатнинг стратегик вазифаси сифатида қарамоқда!

Президентимиз муҳтарам Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги Фармони билан тасдиқланган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва либераллаштириш борасида энг долзарб масалалар ечими юзасидан аниқ вазифалар белгилаб берилган. Хусусан, ушбу йиллар мобайнида оилавий бизнес ва ҳунармандликни ривожлантириш борасида молиявий қўллаб-қувватлаш кўлами

¹ <https://president.uz>

кенгайтирилди. Бунда аҳоли томонидан ўз хонадонларида миллий хунармандлик асосида тадбиркорлик фаолияти амалга оширилади ҳамда кўшимча даромад манбаи яратилади, якка тартибдаги тадбиркорликнинг ривожланиши қўллаб-қувватланади, мазкур соҳадаги қонунчилик янада такомиллаштирилади. Демак, якка тартибдаги тадбиркорларга ишлаб чиқариш, савдо фаолияти ва бошқа эҳтиёжлар учун фойдаланиш имкони берилади ҳамда уларни тасаруф этишдаги асоссиз чекловлар бекор қилинади.

Монографияда ишлаб чиқариш ва истеъмол жараёнларида инсон омили ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигига асосланган ҳолда жамият тараққиётида оила иқтисодининг, айниқса, эҳтиёжманд оилаларга бўлган эътибор бирламчи омилардан эканлиги кўрсатиб ўтилган.

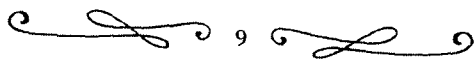
Мамлакатимизнинг йирик ишлаб чиқарувчилари қаторида оила иқтисодининг негизи бўлган хусусий тадбиркорлар фаолиятини ривожлантириш борасида мақсадли бозорларни аниқлаш бўйича амалга ошириладиган ишларни янги босқичга олиб чиқиш лозим. Миллий тадбиркорлар учун ташқи бозорлар конъюнктурасини ўрганиш асосида катта ҳажмдаги экспортбоп товарлар ишлаб чиқаришни янада ривожлантиришга кенг йўл очилади. Чунки молиявий марказлашув кучайиб, ахборотлар оқими товар ва хизматлар экспортига жиддий таъсир кўрсатаётган бугунги кунда рақамли иқтисодиёт имкониятларидан кенг ва самарали фойдаланиш ҳар қачонгидан ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу ташқи бозорларни маркетинг ёрдамида ўрганиш усулини ривожлантириш орқали давлат томонидан оила иқтисодини қўллаб-қувватлашни янада кучайтиришни тақозо этади ва шу боис оилавий бизнеснинг бу борадаги янги, замонавий ва самарали механизмини яратиш масаласи мақсад қилиб қўйилган.

Дарҳақиқат, муаллифлар ўз монографиясида жамият негизини оила ташкил этишидан келиб чиқиб, унинг иқтисодидаги мавжуд камчиликларга бефарқ бўлмаслиги ҳамда макроиқтисодиётдаги номутаносибликларнинг келиб чиқиш сабаблари танқидий таҳлил этилиб, уларни бартараф қилиш чора-тадбирлари самарадорлигининг ортиши мумкинлиги мисолларда кўрсатиб берилган. **Оиланинг тинчлиги, бахти, тўқислиги мамлакат фаровонлиги, осойишталиги демак.**

Алоҳида қайд этиш керакки, монографияда кўтарилган фикр ва мулоҳазалар Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Хонин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 2 февралдаги Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 26 мартдаги «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги «Оила» илмий-амалий тадқиқот маркази фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори билан тасдиқланган «Оила» илмий-амалий тадқиқот марказининг оила институтини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, жамиятда замонавий намунали оила мезонларини жорий этиш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган фундаментал, амалий ва инновацион тадқиқотларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш соҳасидаги илмий-тадқиқот фаолиятига мос келади.

Монографияда келтирилган тавсия ва таклифлар, шужумладан, ҳақиқатманд оилалар, тадбиркорлик борасида етарлича тажрибага эга бўлмаган оилаларни моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш ҳамда рақамли иқтисодиёт имкониятларидан оила иқтисодининг тараққиётида самарали тарзда фойдаланиш, ишлаб чиқариш фаолиятини «Оила» маркази – оила институтини ривожлантириш соҳасида амалга ошириладиган фундаментал, амалий ва инновацион лойиҳаларнинг натижалари амалиётга татбиқ этилиши мумкин.

Қайд этиш лозимки, монографияда оила иқтисодида рақамли иқтисодиётнинг тамойиллари тўлиқ очиб берилмаган, деб ҳисоблаймиз. Фикримизча, оила иқтисодида рақамли иқтисодиётни шакллантириш ва ривожлантиришнинг муҳим жиҳати, биринчи навбатда, қуйидаги муаммоларни ҳал этишга йўналтирилган муайян сиёсатни амалга ошириш ҳисобланади. Жумладан, оила иқтисодининг инвестицион жозибадорлигини ошириш ҳамда инновацион фаолиятни юксалтириш, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, оила иқтисодини миллий иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларга уйғунлаштириш, яъни инсон салоҳиятидан оқилона фойдаланиш лозим бўлади. Демак, айтиш жоизки, оиланинг иқтисодий омили турар-жой шароитларининг қониқарли эмаслиги, моддий етишмовчилик, ишсизлик, эрнинг оилани таъминламас-

лиги, меҳнат мигранти сифатида чет элга кетган эр-хотиндан бирининг оиласи билан алоқаси узилгани, қарзларни узолмаслиги¹ каби муаммолар, албатта, ўз ечимини топиши керак.

Биз рақамли иқтисодиёт шароитида оила иқтисодини ривожлантиришнинг стратегик вазибаларини тўғри белгилашни ўринли деб ҳисоблаймиз.

Бунинг учун, *биринчидан*, оила иқтисодининг ижтимоий-иқтисодий тизим сифатидаги рақобатдошлигини ошириш ва моддий-молиявий ресурс салоҳиятини мустаҳкамлаш, *иккинчидан*, инсон капиталини рақнақ топтириш, *учинчидан*, оила иқтисодини ривожлантиришнинг институционал шароитларини яратиш, *тўртинчидан*, рақамли иқтисодиёт жараёнларини самарали бошқариш ва мониторинг ўтказиш учун дастурий таъминотни яратиш керак.

Умуман олганда, мазкур монографияда таҳлилий жиҳатдан келтирилган фикрлар, таклиф ва тавсиялар оила иқтисодини ривожлантириш, оилавий тадбиркорлик ва бизнесни ташкил этишнинг муаммоларини самарали тарзда бартараф этишга муҳим ҳисса қўшади. Фикримизча, оила иқтисодини ташкил этиш, юритиш, фаровон ва тўқис ҳаёт кечириш, биргаликда фаолиятни олиб бориш ҳамда мустаҳкам оила яратишга қаратилган мазкур монографияни тадқиқотчилар учун муҳим илмий манба, деб эътироф этиш мумкин.

Д. Ғ. Ташмухамедова – Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази директори, м. ф. н., Сенатор.

1. БОБ. ОИЛА ИҚТИСОДИ ВА УНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

1. Оила иқтисоди ва унга таъсир этувчи омиллар

Иқтисодиёт қобикланган жараён эмаски, ўзидан ўзи муҳайё бўлса, яъни уни ҳаракатлантирувчи куч-қуввати ва яратилаётган поз-неъматлар истеъмолчиси Ҳазрати инсонга қаратилган, албатта. Аҳолиси тинч ва осойишта ҳамда соғлом юртда ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва бунёдкорлик ишлари барқарор ривожланади. Аҳолиси, демак, оилалари тўқ ва фаровон бўлган мамлакатда яратилган маҳсулот тенг айирбошланади, тақсимланади ва муваффақиятли тарзда қайта тақсимланади. Дарҳақиқат, таъкидланган жараёнлар: **ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш), айирбошлаш, тақсимот ва қайта тақсимот мужассамлашган, яъни бир бутун ҳолда иқтисодиётни ташкил этади.** Демак, бир-бирига узвий боғлиқ ҳолда иқтисодиётнинг мўътадил ривожи аҳоли тинчлиги ва осойишталиги ҳамда саломатлигига боғлиқ бўлади.

Оила – саждагоҳ каби муқаддас даргоҳ. Унинг тўла-тўқис равнақ топиши иқтисодий омилларга бориб тақалади. Шу боис ҳам оила иқтисоди давлат миқёсидаги макроиқтисодиётнинг узвий, бирламчи бўғини бўлиб, ундаги айрим камчиликлар охир-оқибат жамият ва давлат даражасида ўз аксини топади. Асосий муаммо харажатларни ўз пайтида қоплай олмаслик бўлиб, ҳозирги кун талабига кўра, ушбу камчиликнинг тўлиқ ўрганиб чиқилмагани ҳамда бартараф этиш дастури ишламаганлиги аччиқ ҳақиқат бўлиб қолмоқда. Оила иқтисодини илмий мушоҳада қилганда кичик ёки катта масалалар бўлмайди. Аввало, оппонентларимизга маслаҳат берар эдикки, танқид қилишдан олдин кам таъминланган оила муҳитига бир назар ташланг. Қалбан ҳис қилинг-чи, бундай оила аъзоларига қанчалик қийин? Айниқса, болалар истиқболини Ватан келажаги билан боғлайлик. Болалик завқини айтмайлик ҳам. Қорни овқатга тўймаган, керакли витаминлар билан таъминланмаган боланинг онгу шуури қандай қилиб технологик ривожланган жамиятда ўз равнақи – борлигини намоён қилади? Фараз қилинг, бугун биз уларга бефарқ бўлсак, эртага сон жиҳатдан кўпайиб, Ватанингизни ташлаб кетса-чи?!

Йўқ. Ватанпарвар ва инсонпарвар давлатимиз раҳбарияти ҳар бир оиланинг мустақил иқтисодини мустаҳкамлашга бугундан киришяпти. Сўнгги йилларда оила иқтисодини самарали бошқаришга салбий таъсир этувчи ҳолатларнинг бартараф этилиши учун давлат ва жамоатчилик томонидан доимий равишда тадбирлар ўтказиб келинмоқда. Масалан, маҳалладош ва қишлоқдошларимиз “ким ўзар”га тўйлар қиляпти. Оилалар бир томон ўта бойиб, иккинчи томон қашшоқлашди. Буни кўриб, билиб турибмиз... Ёхуд хуфёна қимор ўйнаш, турли оғулардан истеъмол қилиш ва, айниқса, меҳмондорчиликни спиртли ичимликларсиз ўтказмаслик – бу мустақиллик эҳсони бўлмай, балки “кўринмас иллатлар”га айланганини рўйи-рост айтиш вақти келди. Улар эса, энг аввало, оилани секин-асталик билан иқтисодий инқирозга олиб келса, кейинчалик ажралиш, яъни тарқалиб кетишига сабаб бўлмоқда. Охириги йилларда мазкур кўрсаткич қурилган оилалар сонига нисбатан 10 фоизга етди¹. Хавфлиги шундаки, оилаларнинг тарқалиб кетиш кўрсаткичи 2018 йил 1 январгача 2014 йилнинг 1 январига нисбатан 2 фоизга ошган².

Оила иқтисоди гарча бироз бўлса-да яхшиланиши учун ҳар қандай йўллар топилди, бироқ макроиқтисодиётда йўл қўйилган камчиликлар унинг яшаши учун “пинҳона кураш”га ўргатди. Масалан, солиқ турларининг қўплиги ва ставкасининг юқорилиги иш берувчилар томонидан маошни конвертларда беришни юзага келтирган бўлса, ўз раҳбарининг қаллоблигини кўрган ишловчи ходим оиласини нормал боқиши учун электр энергияси ва табиий газдан ноқонуний фойдаланишни, мазкур ташкилот масъул ходимлари билан тил бириктириб, электр ва табиий газ ҳақини тўламаслик ёки оз қисмини тўлаб қолганини **ўчиртириб ташлаш йўллари**ни “ихтиро” қилди. Шунингдек, аҳоли даромадининг инфляция даражасидан паст даражада ошиши оила иқтисодида камомадни юзага келтириб, аҳоли унга кўрсатган хизматлар ва солиқларни тўлай олмаяпти. Натижада ўзаро “қарздорликлар занжири” пайдо бўлиб, уларнинг суммаси миллион сўмдан миллиардгача ўсиб кетди.

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси томонидан 2018 йилда нашр этилган “Семья в Узбекистане 2013-2017” номли тўплам асосида муаллифлар томонидан ҳисобланган.

² Юқорида келтирилган манбадан олинган ва муаллифлар томонидан ҳисобланган.

Очиғини айтиш керак, электр энергияси ва газ ишлаб чиқарувчи, энг муҳими аҳолига етказиб берувчи ташкилотлар ўз товарларининг ҳақини вақтида ололмай, моддий қийинчилик туфайли маҳсулот етказиб беролмади. Республикамининг алоҳида ҳудудларида мавсумий электр энергияси ва газнинг ўчирилиши оқибатида Қизилқум ва Қорақум чўлларидаги саксовуллар ёқилғи сифатида ишлатилди. Лекин эрта баҳор ёки кеч кузда шамол билан ўстимизга ёпирилиб келиб тўкилган қумнинг қаердан ва қандай пайдо бўлиб қолганлигини тушунмадик. Шунингдек, оила иқтисодидаги етишмовчилик туфайли шифокор ва муаллимларимиздан кўпчилиги дастлаб “бозорда савдо қилди”, уни эплай олмаганлари эса иш жойларига қайтиб, касбий билимларини коррупция манбаига айлантирди. Ушбу “ихтиро”лар натижаси ўлароқ аҳоли орасида турли касалликларнинг кенг тарқалди, фарзандларимизнинг билим савияси тушди, электр энергия ва табиий газ билан таъминловчи корхоналарнинг айланма маблағлари етишмаган ҳолда, уларнинг ишлаб чиқариш асбоб-ускуналари эскириб, ишдан чиқиш даражасига келиб қолишига сабаб бўлди.

Даромад ва харажат мутаносиблиги нафақат давлат бюджети тамойили, балки оила иқтисодини бошқаришнинг ўзак масаласи ҳисобланади. Доно халқимизнинг “даромадга қараб буромид” ёки “ўчоқ бошидаги саришталик – бойликнинг дебочаси” деган кўплаб мақолларини биламиз-у, лекин шунга риоя этмаймиз ва натижада ҳаётдан нолиймиз. Халқимизнинг “Кун кўрмаган кундуш чироқ ёқар”, – деган мақоли замирида ҳаётга эътибор қаратилмаптими? Иқтисодий жиҳатдан ўзига тўқ оила бўлар-бўлмасга чироқ ёқмайди, сув бекорга оқмайди, ҳатто рўзғоридан чиқинди кам чиқади. Чунки иқтисод қилади! Олган даромадига кўра харажатини ҳисоблаб, мумкин қадар кам сарфлайди. Лекин озик-овқат харажатларини сира камайтирмайди. Натижада болаларини яхши оққатлантиради, кийинтиради, ўқитади ва кейинчалик набиралари билан қарилик гаштини суриб юради.

Бизда-чи? Айрим ҳолларда маҳалла-куй кўрсин, эшитсин деб бебаҳо тўйлар қиламиз, данғиллама иморатлар соламиз. Лекин фарзандимиз ёки набирамизнинг дунё билимларини қай даражада ўрганишига эътибор бермаймиз? Баъзан “Менинг болам беш баҳода ўқийди” ёки “Болам компьютерни яхши билади”, – деб

мақтанамиз. Лекин билмаймизки, баҳо нисбий кўрсаткич, бола-миз компьютерни фақат биздан-да яхши билади, холос. Шу ҳол-да боламизни махсус фанлар мусобақаларига тайёрладикми, уни фаннинг қайси йўналишига кўпроқ қизиқишини аниқладикми? Афсуски, бошқа ўнлаб саволлар жавобсиз қолмоқда.

Қайд этилган салбий сабаблар ва жавобларнинг барчаси инсон онги, тафаккури ва маънавиятига боғлиқ. Ўзбекистоннинг туб бу-рилиш палласида муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев ва ҳукуматимиз томонидан ушбу иллатларнинг олдини олиш ва жа-миятда инсон омилини тарбиялашга жиддий эътибор қаратилиб, китобхонликка даъват, мактабгача тарбия, пухта билим олишга ва спортга бўлган қизиқишни моддий рағбатлантириш каби ўн-лаб тадбирлар инсон камоли, оила келажаги ва иқтисодини мус-таҳкамлашга қаратилмоқда.

Давлатимиз раҳбарининг оила иқтисодини бошқаришдаги дастлабки саъй-ҳаракатлари, яъни харажатларни муқобиллашти-риб, бола тарбиясига ва соғломлаштиришга, ўқиш ва ўқитишга, спорт ва мусиқага ҳамда компьютер технологиясини ўрганиш-га қаратилганки, бу нафақат бир оила мисолида, балки жамият миқёсида самарадор бўлиб, келажакда Ўзбекистонимизни жаҳон-га танитишга қаратилган бўлади.

Харажатни қопламаслик, аввало, даромаднинг камлигига боғ-лиқ бўлади. Унй кўпайтириш мақсадида давлат томонидан эҳтиёж-манд оилаларни тадбиркорликка жалб этиш учун имтиёзли кре-дитлар бериш тадбирлари 2016 йилнинг декабридан бошланган эди. Ўнлаб триллион сўм сарфланди. Бу айнан ўта зўр тадбир эди. Уларнинг қанча самара берганлиги аниқланмади,¹ зудлик билан таҳлил этилиб, оила истиқболи, айниқса, эҳтиёжманд оилалар кесимида чора-тадбирлар кўрилдими? Бироқ эҳтиёжманд оила-лар умуман этибордан четда қолди. Демак, жойларда ҳар бир оила иқтисодини мувофиқлаштириш тизимли равишда ташкил этил-мади. Мисолларга мурожаат қилайлик. 2017 йил декабрь ва 2018 йилнинг январь ойларида Хоразм, Андижон ва Тошкент вилоятла-ри ҳамда Қорақалпоғистон Республикасининг қатор туманларида

---

¹ Банк тизими фаолиятида аниқланмаган кўрсаткичлардан бири. Бизнингча, унинг аниқланиши билан тижорат банкларининг макроиқтисодиётдаги ўрнига тўғри баҳо берса бўлади.

эҳтиёжманд оилаларга берилган кредитлар ҳақида танишганимида, қуйидаги салбий ҳолатларнинг гувоҳи бўлдик:

Оилага берилган кредитга тикув машинаси сотиб олинган, лекин мато ва бошқа маҳсулотлар сотиб олиш учун нақд пул берилмаган.

Кредит ҳисобидан тикувчилик учун зарур шароит яратилган. Лекин оила аъзоси кимга нима тикиб беришни билмайди. Буюртма йўқ. Режа қилинмаган.

Бозор талабини билмагани учун у тикиб сотувга чиқарган маҳсулотига харидор деярли топилмаган.

Баъзи оилалар қорамол сотиб олган, уни боқиш учун озуқа йўқ ҳисоби ёки соғиб олган сутини сота олмайди. Чунки қўшниларида ҳам қора мол бор. Қўрғон ёки шаҳарга олиб чиқиш харажат талаб қилади.

Бозордан чорва ҳайвонлари сотиб олмақчи, лекин кредитни нақд пулга айлантириб бўлмайди. Кредитга эса мол сотмайди ва ҳ.к. саволлар борки, барчаси жавобсиз қолмоқда.

Мавжуд тўсиқларга кўра кредитни нақд пулга бериш масаласи кўриб чиқилганда, тижорат банкларининг кредит сиёсатида кредитни қай ҳолларда нақд пулда бериш мумкинлиги қатъий белгилаб қўйилган. Банк ходими эҳтиёжманд оилага берган кредити ортага муаммога айланишини билган ҳолда тадбиркорлик қилишга барча шароитни яратиб бера олмайди. Чунки низомлардаги тўсиқлар олиб ташланмаган, қора молга кредитлар фақат зотдор ва чет элдан олиб келинганларга пул кўчириш йўли билан берилган...

Ҳар бир оилани тадбиркор қилиш ва оила даромадини ошириш мақсадида Президентимиз 2017 йили Бухоро вилоятига қилган ташрифлари жараёнида Ромитан тумани тажрибаси матбуотда эълон қилинди. Унга мувофиқ, қишлоқларда ем-хашак сотиш шаҳобчалари очилганлиги, махсус аравачали мотоциклларда қишлоқлардан сут ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини йиғиб кетишлари қатъий равишда қайд этилган эди!

Мазкур тажрибани барча туманлар, яъни Республика миқёсида ташкил этса бўлмасмиди? Чунки, юқорида таъкидланганидек, низом чекловлар олиб ташланиб, аҳолига олдиндан нақд пул бериб, уни маҳсулот етиштиришга қизиқтирса бўладими? Яъни банк тизими мисолида бундан 8-10 йил олдин қабул қилинган низом ва

тадбирларнинг амалда бўлиши шуни кўрсатдики, барча вазирлик ва идораларда иқтисодий-социалда рўй берган ўзгаришларга мос ҳолда ўз ҳуқуқий-меъёрий асосларини кўриб чиқишлари ниҳоят-да зарур.

Оила даромадини ошириш мақсадида “Хотин-қизлар тадбиркорлиги” дастури кўп йиллардан буён фаолият кўрсатмоқда. Лекин унинг етарли эмаслиги учун ҳам 2018 йилда «**Ҳар бир оила – тадбиркор**», «**Ёшлар – келажагимиз**» каби дастурлар доирасида 2 триллион сўмга яқин маблағ ажратилиб, жойларда 2 минг 600 дан ортиқ бизнес лойиҳалари амалга оширилди. Кўрилган чора-тадбирлар тўғрисида аҳолининг реал умумий даромадлари 2017 йилга нисбатан 12 фоизга ошди. 2019 йилда ёшлар ва оилаларни тадбиркорликка кенг жалб этиш, уларнинг бандлигини таъминлаш мақсадида «**Ёшлар – келажагимиз**» жамғармаси фаолиятини янада кенгайтириш масаласи кун тартибига қўйилиб, жамғарма учун 2 триллион сўмдан зиёд маблағ ажратилди ҳамда 50 мингдан ортиқ янги иш ўринларини яратиш кўзда тутилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенатининг йигирманчи ялпи мажлисидаги нутқида “**Ҳар бир оила – тадбиркор**” дастурини амалга ошириш доирасида оилавий тадбиркорликни ривожлантириш учун тижорат банклари томонидан ўз бизнесини ташкил этмоқчи бўлган 12 минг 651 нафар аёлга 1 триллион 235 миллиард сўмдан ортиқ кредитлар берилди. Шу билан бирга, Хотин-қизлар ва оилани қўллаб-қувватлаш жамоат фонди ҳисобидан кам таъминланган оилаларга мансуб 1 минг 949 нафар опа-сингилларимизга 42 миллиард сўм миқдорида кредитлар ажратилди”, – деб таъкидлаб, кейинги пайтда юртимизда ижтимоий ҳимояга муҳтож аёлларни замонавий уй-жойлар билан таъминлаш бўйича янги тизим яратилганлигини ва шу тизим асосида 1 минг 564 нафар хотин-қизлар нафақат уй-жойга, балки иш ўринларига ҳам эга бўлиб, уларнинг эртанги кунга ишончи мустаҳкамлашиб бораётгани ғоят муҳимлигини билдирди¹.

Қувончли ҳолат: «Обод қишлоқ» ва «Обод маҳалла» дастурлари бўйича 2018 йилда 3 триллион сўм йўналтирилди. Натижада 416 та қишлоқ янгича қиёфага эга бўлди. 2019 йилда «Обод қишлоқ»

---

¹ Халқ сўзи. 2019 йил 22 июнь.

на «Обод маҳалла» дастурлари ижроси учун 4 триллион сўмдан шёд маблағ ажратилган.

Ҳозирги пайтда мулкни хусусийлаштириш орқали ўзаро рақобатда мақсади юқори даромад олишга қаратилган бозор иқтисодиётининг ривожланишида ўзининг юқори фазасига эришиб, қонун устуворлигида инсон ҳуқуқлари ҳимоя қилинган ҳолда ижтимоий жиҳатдан оила иқтисодига катта эътибор берилмоқда.

Масалан, Скандинавия мамлакатларида (Швеция, Норвегия, Дания) ишсизлик учун тўланадиган нафақа мамлакатда мавжуд истеъмолад савати нархидан ортиқча бўлиб, оиланинг ўртача ҳаёт даражаси таъминланмоқда. Ёки Япония "Shiseido CO.LTD" фирмасида ҳафтасида 5 иш кунини бўлган ҳолда асосий иш вақти соат 10 00 дан 15-00 гача, лекин ходимнинг ҳафтасига икки кун иш жойидан ташқарида ахборот технологиялари ёрдамида иш жойидан асосий вазифасини бажаришига рухсат берилган. Ҳозирги пайтда бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Қайсидир мамлакат миқёсида бундай жараён юзага чиқмаган бўлса, бу нақтинчалик бўлиб, назариётчи олим К. Маркс таъкидлаганидек, *Дунё иқтисодий жиҳатдан ривожлана боргани сари ижтимоий тақсимот кам таъминланган оилалар фойдасига ҳал бўлади.* Сабоби, мулкдор кўп фойда олиш мақсадида инсоннинг ҳаёт кечиринини таъминлаб, ишлаб чиқаришда ахборот технологиялари ютуқларидан фойдаланиши янада афзаллашади.

Дарҳақиқат, таъкидлаш жоизки, хурматли Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев ҳамда Ҳукумат томонидан оила иқтисодини мустаҳкамлашга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Яъни улар **вертикал ҳолда** республика миқёсида: туман ва қишлоқ ҳамда маҳаллаларда ўтказиляпти. Лекин жойларда ташаббускорлик усуллари суст олиб борилаётганлиги, ҳали-ҳанузгача чекловларнинг мавжудлигини қайд этамиз. **Горизонтал ҳолда** ҳар бир оила шароити ва талаби ҳисобга олинмай, чора-тадбирларнинг самарали ўтказилишига тўсқинлик қилинмоқда. Масалан, мухтарам Президентимиз раисликларида 2019 йил 2 майда *"Ҳар бир оила – тадбиркор"* дастури ижросини сифатли ташкил этиш, аҳолини тадбиркорликка кенг жалб қилиш борасидаги ишлар таҳлилига бағишланган республика видеоселектор йиғилишида мақсадли жамғармалардан кўшимча 5

триллион сўм, умуман олганда тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш учун ажратилган 6,2 триллион сўм ёки 700 миллион доллардан зиёд ресурслардан жойларда фойдаланиш пайсалга солинаётганлиги қаттиқ танқид қилинди. Юзага келган ҳолатни “...тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, пул ажратиш учун масъул бўлган раҳбарлар йил якунини кутиб ўтирибди. Оқибатда аҳоли, айниқса, ёшлар ва хотин-қизларни тадбиркорликка жалб қилиш, бандлигини таъминлаш, оилаларнинг моддий фаровонлигини яхшилаш кечикмоқда”¹, деб таъкидлади Республика Президенти.

Биз ҳам изланишларимиз долзарблигига кўра: “*Ҳар бир хонадан тадбиркор*” дастури асосида давлат ҳисобидан ажратилган маблағларни тез ва мақсадли ўзлаштириш учун банк тизимида йиғилиб қолган камчиликларни бартараф этиш зарурлигини қайд қиламиз. Масалан, банк тизими фаолиятидаги кредитни нақд пулда бериш объектларининг чегараланганлиги ва уни олдиндан тайинланган шахслардан мол сотиб олишга кўчирилиши, имтиёзли кредитлар учун қўшимча “бонус” ларнинг қўшилиши натижасида қимматлашиб кетиши каби турли чекловлар амал қилиб келмоқдаки, улар бартараф этилмаса, Президент томонидан ажратилган маблағларнинг самарадорлигини таъминлашда муаммолар пайдо бўлиши давом этади.

Дарвоқе, эҳтиёжманд, боқувчисини йўқотган, ишлаш қобилияти бўлмаган оилаларнинг иқтисодини яхшилаш мақсадида қуйидаги икки тадбирнинг бажарилиши керак деб ҳисоблаймиз. *Биринчидан*, амалда ташкил этилаётган **вертикал** рақамли иқтисодиётни **горизонтал**, яъни оила иқтисоди билан мужассамлашган, бир бутун боғлиқликда яратиш *ваиккинчидан*, ҳар бир оила учун манзилли режа – **йўл харитаси** тузиб, унинг бажарилишига маҳаллий давлат корхоналари раҳбарлари ҳамда ишбилармон мутахассислардан масъул шахслар белгиланиб, касаначилик ҳамда кластер тизимида иш ўринлари, доимий ва оила харажатларини қоплай оладиган даромад манбалари яратишнинг Давлат дастурини тузиш учун тегишли **кўмаклашувчи жамғарма** ташкил этиш вақти етилди.

---

¹ <https://kun.uz>. “KUN.UZ” онлайн нашр

Мазкур вазифалар бир бутун мақсадга хизмат қалади. Яъни иқтисодиманд оилалар ўзини ўзи маблағ билан бутлаб, республикада оила иқтисодини бошқариш орқали рақамли иқтисодиётга ўттиш бош мақсад бўлиб ҳисобланади.

1-шакл

Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни амалда жорий этиш тизими

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ ВИРТУАЛ ҚАБУЛХОНАСИ ЭЛЕКТРОН ҲУКУМАТ ТИЗИМИ				
ВАЗИРЛИКЛАР, ҚЎМИТАЛАР ВА УЛАРГА ТЕНГЛАШТИРИЛГАН МУ- АССАСАЛАР ЭЛЕКТРОН САЙТЛАРИ ВА ПОРТАЛЛАРИ				
Электрон гулов ти- зими	Электрон солиқ хизматлари тизими	Электрон божхона тизими	Электрон соғлиқни сақлаш тизими	Вазирликлар, қўмиталар ва уларга тенглаштирилган муассасалар электрон тизими

Ушбу шакл таркибидан маълумки, республикада жаҳон тажрибасига асосланиб, рақамли иқтисодиётга ўтишнинг **вертикал тизими** барпо этиляпти. Рақамли иқтисодиёт ягона тизим деб қаралганда, бугунги амалда яратилаётган ахборотлар технологиясидан фойдаланиш тўрт поғонадан иборат бўлиб, ягона тизимга боғланмаган. Айниқса, охири босқичда вазирликлар, қўмиталар ва уларга тенглаштирилган муассасалар ички тармоқ манфаатларидан келиб чиқиб, тизимда ахборот технологияларидан фойдаланилмоқда. Бундай шароитда, *биринчидан*, вазирликлар ҳукуматга ёки Президентга маълумот чиқарганда, улар олдиларига қўйилган вазифаларнинг бажарилганлиги юзасидан ҳисобот беришади. Натижада ҳар бир вазирлик жамият иқтисодий ривожланишидаги ўз ҳиссасини таърифлайди. Шу ҳолда Президентга ягона якуний *“Оиланинг яшаш шароити”* тўғрисидаги маълумот тақдим этилмайди. Чунки жамият иқтисодий ривожланиши уму-

ман олганда, оила иқтисоди билан айна пайтда, алоҳида ҳолда эҳтиёжманд оила яшаш шароити билан тўғридан-тўғри боғланмаган. *Иккинчидан*, вазирликлар томонларидан бериладиган ҳисоботлар бошқа бир вазирлик ҳисоботи билан солиштирилмаган. Натижада ҳар хил бўлган рақамлардан ягона, тўғри хулоса қилиш қийин бўлмоқда. *Учинчидан*, келтирилган шаклдан кўринадики, тармоқ вазирликлар маълумотларининг ягона манбаси ва юқори поғонада маълумотлар жамлаб солиштириб тўғрилангандан кейин раҳбариятга киритиш ягона тизими яратилмаган. Демак, Республика иқтисодиётини мужассамлашган шаклга келтириш, уни ҳар бир хонадон, оила, айниқса, эҳтиёжманд оила ҳолати билан боғлаб кўриб чиқиш учун рақамли иқтисодиётнинг *горизонтал* шаклини тақлиф этамиз.

Мазкур савол мезонида оила иқтисодини мукамаллаштириш, айниқса, эҳтиёжманд оилаларнинг ўзини ўзи маблағ билан таъминлаб бориш сингари ҳаёт-мамот масалаларини ҳал этиш механизмини яратиш тўғрисида гапиришдан олдин, оила иқтисоди ва макроиқтисодиётга салбий таъсир этаётган, аммо ечимини кутаётган муаммолар Президентимиз томонидан иқтисодиётни рақамлар билан бошқариш вазифасининг оила иқтисоди билан боғлаш зарурати хусусида тўхталиб, сўнгра оила механизми юзасидан ўз тақлифларимизни ишлаб чиқсақ, айна мударо бўларди.

2. Молиявий барқарорлик оила иқтисодининг асосидир

Маълумки, оила иқтисодидаги камчилик жамият иқтисодиётига, ўз навбатида макроиқтисодиётда рўй бериши мумкин бўлган салбий ҳолатлар¹ эса тўғридан-тўғри ҳар биримизнинг ҳаётимизга таъсир этади. Улар тўғрисида фикр юритишдан олдин молиявий барқарорликнинг луғавий маъносига қисқача тўхталамиз. Молиявий барқарорлик масаласи энг қадимий тушунча бўлиб, унинг дастлабки кўринишлари инсонларнинг қабила-қа-

---

¹ Бундай ҳолатларнинг келиб чиқиш сабаблари турлича бўлиб, улар тўғрисида илмий ишнинг барча бўлимларида мисоллар келтириб, тушунтириб борилади.

Оила бўлиб яшашларидан бошланган. Қабила бошлиғи мавсумий киражатларни, яъни қайси маҳсулотлардан қанча жамғаришни қисқаблаб, акс ҳолда тақчилликда умрга зиён етиши мумкинлигини аниқлаб, оилавий таъминот билан шуғулланган. Демак, моҳият тақсимоти пайдо бўлиб, қабилалар орасида товар айирвоқлаш бошлангандан сўнг, молиявий барқарорликка риоя қилиш ҳар қандай қабилада оила фаровонлигининг асосига айланиб борган.

Дарвоқе, жуда кўп йиллар ўтиб, номланиши ўзгарган бўлса-да, ушбу тушунча маъно жиҳатидан ўз моҳиятини йўқотгани йўқ. Кундалик амалиётимизда ҳам тўловга қобилияти, яъни ликвидлиги деган тушунчаларни эшитганимизда молиявий барқарорликни тушунамиз. Демак, маъно жиҳатидан серқирра бўлган мазкур кўрсаткич фанда қайта-қайта ўрганилишига зарурат пайдо бўлиб, у такомиллашаверган.

Молиявий барқарорлик маъно жиҳатидан кенг тушунча бўлиб, илмий адабиётларда етарлича ўрганилган бўлишига қарамай, одатда, ҳар бир илмий иш объектига нисбатан тор ёки кенг маънода бўлади. Жисмоний шахснинг у ёки бошқа билан ҳамкорликда оила ҳамда юридик шахснинг тўлов мажбуриятини бажариш даражасига “Молиявий қобилият”, деб тушунилади. Адабиётларда “молиявий қобилият”нинг синоними сифатида “тўлов қобилияти” атамаси ишлатилади. Аслида, биринчиси иккинчисига кўра кенгроқ маъно англатади ва унга иқтисодиёт фани ҳозирги пайтда алоҳида эътибор қаратмоқда.

Дарҳақиқат, молиявий қобилиятнинг доимий мавжудлиги молиявий барқарорликни англатади. Шунингдек, субъект молиявий қобилиятга эга бўлмаслиги мумкин. Бундай пайтда молиявий барқарорликка эга эмас ёки вақтинчалик эга эмас, деб хулоса чиқарилади. Ҳар қандай субъект: оддий оила бўладими ёки бутун бошли давлатми, барчасининг асосий мақсади молиявий барқарорликка эришишдир. Унга эришиш учун муаммонинг келиб чиқиш сабабларини чуқур таҳлил қилиб, бартараф этиш йўллари ишлаб чиқилади.

Молиявий барқарорликнинг бузилиш сабаблари ҳам илмий адабиётларда турлича гуруҳланган. Олимлар томонидан маъқулланган ички ва ташқи омилларга тўхталиб, ривожланиш

босқичларини таҳлилий жиҳатдан ўрганамиз. Демак уларни бар-тараф этиш йўлларини кўриб чиқишни тўғри, деб хулоса чиқарамиз. Одатда, ички ривожланиш сабабларига эътиборни қаратиб, ташқи сабаблар иккиламчи ўринда кўрилади. Олдинги саволи-мизда оила иқтисоди барқарорлигига салбий таъсир этувчи ички камчиликларга тўхталган эдик. Бундай камчиликлар барча оила-ларда бўлмай, алоҳида ва нисбатан эҳтиёжманд оилаларга тегиш-лидир. Шунинг учун оила иқтисодига *акс таъсир этувчи* ташқи омилларга кенг тўхталиш мақсадга мувофиқ.

Амалий фаолият ва илмий изланишларимиздан маълумки, ташқи омиллар молиявий ҳолатнинг бузилишига асосий сабаб бўлади. Чунки фаолиятимиз давомида ташқи сабаблар қачон ва қайси тарзда юзага келишини билмаган ҳолда барқарорлигимиз-ни йўқотсак, уни тиклаш учун жуда кўп вақт кетиши мумкин. Дар-воқе, жамият иқтисодиётида содир бўладиган ҳар қандай салбий воқелик оила иқтисодига ўз таъсирини кўрсатади. Масалан, маош оладиган корхонамизнинг иши юришмай, ойлигимизни бермади ёки унинг даражасини камайтирди; корхонада янги ва ишчи кучи кам талаб этиладиган технология жорий қилиниб, ходимлар сон-ни қисқартирди; ёш ва малакали ходимни ишга олган ҳолда ёши катта ва малакаси паст ходим ишдан бўшатилади. Айтиш, жоизки, бу бозор иқтисодиётига хос салбий ҳолатларни келтириб чиқара-ди. Яъни иш берувчи – мулк эгаси ўзи юқори даромад олиши учун ёлланиб ишловчи ходимлар таркибини саралаб туради. Ҳар бир оила аъзоси шундай ҳолатларга тушиб қолмаслиги учун ишга меҳр бериб, юқори савияга эга бўлиши кераклигини барчамиз тушуни-шимиз шарт ва заруратдан келиб чиқади. Яъни бозор иқтисоди-ёти кам маблағ сарфлаб, юқори даромад олишга қаратилганлиги учун ҳаммага ҳам иш ўринлари етавермайди. Демак, давлат то-монидан берилган имтиёзлардан фойдаланган ҳолда айни пайтда ўз иш жойларимизни яратишимиз ва ўзимиз мулк эгаси бўлишимиз керак! Ҳар бир ишга лаёқатли инсон учун даромад манбаини яра-тиб бериш мақсадида давлатимиз раҳбари томонидан тизимли равишда тадбирлар олиб борилмоқда ва улкан ижобий натижалар қўлга киритилаётир.

Оила иқтисодига салбий таъсир этувчи ташқи омиллар борки, уларни мутахассислар яхши билишади. Кенг қўламли китобхонла-

рими шнинг тушунишлари учун мутахассис ходимларнинг гурунги-ни ташкил этдик. Даврада **бюджет ташкилоти ва давлат мулки-га қирашли бўлган йирик корхона раҳбарлари, иши юришиб, иқори даромадга эга бўлган ишбиларман, ўз хусусий ишини бошлаганига 2-3 йил бўлган тадбиркор** ҳамда энди иш бошлаган **кичик бизнес** намояндаси ва уларга хизмат кўрсатувчи банк раҳ-барлари ўтиришибди. Гурунг Кичик бизнесменнинг Ишбилармон-га савол бериши билан бошланди:

Сиз ҳам банкдан кредит олганмисиз? Мен кредит сўрасам, банк қидими пулимиз йўқ, деб жавоб берди. Банкда ҳам пул бўлмайдими, охири?

Банкдан кредит олганман. Қийинчиликлар бўлган. Шунинг учун тадбиркорликни оддий дафтар-қалам сотишдан бошлаб, пул қаражати қаттиқ назорат қилиб, йиғилган маблағимизни қўли-ми ода сақлаб, дастлаб ижарага магазин олдик, ҳокимиятдан тен-дер асосида ер олиб, магазин қурдик. Магазинимизнинг ярмини арендага бердик. Қоғоз кесувчи дастгоҳ олиб, қоғозни ўзимиз ке-чиб, пачкалаб сотдик ва ҳоказо...

Юртбошимизнинг саъй-ҳаракатлари билан банклардан кредит олиш бугун яхши йўлга тушди. Шукр қилиб, ўзингиз пул йиғиб, ишлагитиб туринг. Банкка маблағ тушса, албатта, кредит беради.

Барибир, тушунмадим. Банкда пул бўлмаслиги мумкинми?

Ишбилармон:

Мумкин. Банкдаги пуллар шу даврада ўтирганларнинг пулла-ри. Сўраб кўрайлик, кимнинг маблағи банкда қанчагача сақлана-ди? Масалан, менинг маблағларим йил давомида ўртача 7-10 кун банкда сақланади. Умуман ишбилармон маблағини ҳаракатда уш-лайдим. Маблағ ҳаракатдан тўхтаसा, даромад камаяди. Бу – бизнес-нинг олтин тамойили!

Бюджет ташкилоти раҳбари:

Биласиз, бизни туман ғазначилиги қачон молиялаштира-ди? Уларда маблағ бўлса, чорак охирида ёки кейинги чорак бош-ланишида ҳисоб рақамимизга ўтказиб беради. Шундай вақтлар бўладики, охириги муддатгача маблағ тушмаслиги мумкин.

Ишбилармон:

Демак, маблағингиз неча кун банкда қолади?

Бюджет ташкилоти раҳбари:

– Ҳақиқатан ҳам масаланинг бу томонига эътибор бермаган эканман. Ҳозир гапириб турганингизда ҳисобласам, бир ойда 100 фоиз маблағдан 40 фоизгачаси банкда доимий туради.

Йирик корхона раҳбари:

– Менинг корхонам давлатга қарашли бўлгани билан ўзимиз ишлаб даромад топишимиз керак. Шунинг учун маблағдан тадбиркордай фойдаланаман. Асосан хом ашё ва эҳтиёт қисмларни захирада сақлайман. Корхонамиз пули кўпроқ банкда эмас, балки дебиторларимизда (маҳсулот олиб, пулини тўламаган) туради. Баъзан маҳсулотни жўнатишга жўнатаман-у, лекин пулини ўз вақтида ололмайман.

Ишбилармон:

– Кечирасиз, дебиторларингиз қанча суммани ташкил этади?

Йирик корхона раҳбари:

– Аввало, Президентимизга раҳмат! 2018 йил апрель ойдан бошлаб бу камчиликни бартараф этиш анча йўлга қўйилди. Олдинги йиллар оборотимиздаги маблағнинг 35-40 фоизи банк кредитлари эди. Бугун ўзимиздан ошган пулларимиз йил давомида 5-8 фоиз атрофида банкда сақланади. Лекин шу миқдордан ошса, банк билан келишиб фоизга, депозитга қўямиз. Биз ҳам фойда учун ишлаймизда.

Бироз муҳокамадан сўнг *банк ходими* суҳбатга аралашди:

– Кичик корхона очган ука. Тўғри айтдингиз, ҳақиқатда пул йўқ эди. Лекин бу дегани банкда умуман пул йўқ дегани эмас. Тўғри тушунинг. Банк ишлаб турган пайтда юзлаб амалиёт бажарилдики, бундай ҳолатда пул тушуши ва чиқиши ҳам мумкин. Биз, асосан, мижоз пули асосида ишлаймиз. Ишбилармон акага раҳмат. Юқорида кимнинг пули банкда қанча туриб қолишини эшитдингиз. Мен банкда сақланиши мумкин бўлган пулларни ҳисоблаб чиқдим. Ҳаммаси бўлиб ўртача ой давомида 500 млн сўм маблағ сақланиши мумкин. Бу, асосан, бюджет пули – 300-320 млн. сўмни ташкил этади. Давлат тасарруфидаги корхона – энг катта мижозимиз ҳисоб рақамида нари борса 80-100 млн. сўм маблағ сақланади. Тўғрим, акалар?

Улар бир овоздан, тўғри, деб жавоб қайтаришди.

– Мана, кўрдингизми? Сиз фикримнинг давомини эшитинг. Банкда 500 млн. сўм йиғилса-да, биз 4 млрд. сўм кредит берган-

миз. Қандай қилиб? Кредит бериш учун мижозларнинг пули етарли бўлиши керак. Афсуски, муҳтарам Президентимиз Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26 йиллигига бағишланган тантанали йиғилишда¹ республика бўйича берилган кредитларнинг 44 фоизи мижозлардан йиғилган пуллардан берилганлигини айтган бўлсалар, ушбу кўрсаткич Қозоғистон Республикасида 123 фоизни, Россия Федерациясида 96 фоизни ташкил этиши ва иқтисодий ривожланган мамлакатларнинг барчасида 100 фоиздан юқори эканлиги икки нарсадан далолат беради: муомалада пулнинг озлиги ва аҳолининг банкка бўлган ишончининг сустлиги.

Гапнинг индаллосини айтганда, оила иқтисоди билан юқоридаги таҳлилимиз қандай боғлиқлигини санаб ўтишдан олдин, “Муомалада пул массаси оз”, деган хулосани асослаб ўтсак. 2018 йилда ялпи ички маҳсулот 407,5 трлн. сўм атрофида бўлганда, тижорат банкларининг кредит портфели 167 трлн. сўм ва банклардаги депозит ва омонатлар миқдори 70 трлн. сўмни ташкил этди. Демак, жами кредит портфелининг 41 фоизини аҳоли омонатлари ва корхона ташкилотларининг ҳисоб рақамларидаги пуллар ташкил этди. Қолган 59 фоизи кредит тижорат банкларининг ўз маблағлари (жами кредит қолдиғи 10 фоиздан ошмайди) ва давлат томонидан берилган маблағлардир. Бу нисбатан яратилган ялпи маҳсулотнинг 41 фоизга яқини банк кредитлари ҳисобига тўғри келиб, унинг ҳам 50 фоизга яқини давлат маблағларидан берилган. Демак, муомаладаги инфляция ҳисобга олинганда ЯИМга нисбатан 20 фоизга яқин пул массаси бўлиб², ундан ҳам маълум қисми банкдан ташқари айланмада юради. Кредит бериш ҳамда корхоналар ўртасидаги ҳисоб- китобларни ташкил этишда маблағ етишмаслиги натижасидаги камчиликлар иқтисодиётга салбий таъсир этмоқда.

Муомалада пул массасининг камлиги натижасида пайдо бўлган ўзаро қарздорликлар масаласи 28 йил ичида муайян даражада муаммога айланди. Ўзбекистон Республикаси Президенти корхона ва ташкилотларнинг ўзаро қарздорликлари иқтисодиёт тараққиётига тўғаноқ бўлиб тургани ҳақида 2018 йил 17 апрелда иқтисо-

¹ Халқ сўзи. 2018 йил, 10 декабрь

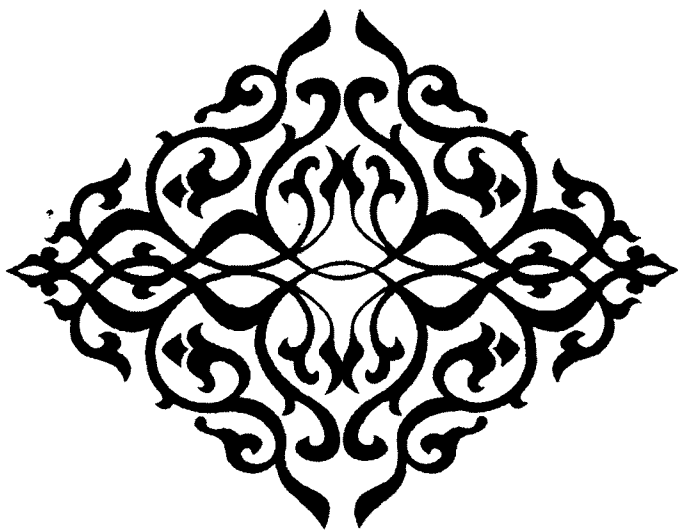
² <http://www.cbu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Марказий банки интернет сайти маълумотлари асосида муаллифлар томонидан ҳисобланган.

диёт комплекси ҳамда йирик ташкилотлар раҳбарлари иштирокида жамиятда ҳисоб-китобларнинг ҳолати тўғрисидаги масалани муҳокама қилиб,¹ зарурий тадбирлар белгилаб олинди. Эски қарзлар оёғимизга тушов бўлиб туришини тушунган ҳукуратимиз қатор тадбирлар ўтказди. Жумладан, 14 триллион сўм қаздорликлар бюджет ссудалари орқали ҳисобдан чиқарилганлиги Президент ҳузурида бўлиб ўтган йиғилишда таъкидлаб ўтилди. Олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг натижадорлиги пул маблағларини ўз вақтида эгасига етиб бориши ҳамда тўғридан-тўғри боғлиқлигидан келиб чиққан ҳолда, эскича яшаб бўлмаслиги ва ҳар бир раҳбар ўз тизимида ҳисоб-китобларнинг ҳолатига қатъиян жавобгарлиги таъкидланди. Шунингдек, ҳурматли Президентимизнинг, *“...иқтисодиёт тармоқларида пул оқими самарасиз бошқарилганлиги ва номутаносиб тақсимланганлиги оқибатида қарздорлик ҳолатлари кўпайиб кетган”*, деб айтган фикрлари тақлимимизни асослайди. Республикада пул оқими ва ҳисоб-китобларнинг ягона баланси бўлган ҳолда қайсидир тармоқда тўловнинг ўтказилмай қолиши айнан иқтисодиётда пулнинг самарасиз бошқарилишини тасдиқлайди. Оила иқтисодини, жумладан, эҳтиёжманд оилаларни пул орқали бошқаришда электр энергияси, табиий газ, солиқ ва бошқа барча коммунал хизматлар учун тўловларнинг ўз вақтида амалга оширилиши асосий барометр бўлиб ҳисобланади. Жамият миқёсида ўтказилаётган ислохотларнинг мақсадлилигини оила молиявий барқарорлигига қаратиб, муомаладаги пулни самарали бошқариш орқали инфляцияни пасайтириш ҳамда бюджет даромадини ошириш эвазига, яъни айни пайтда *“Оила мажбуриятларини қоплашга кўмаклашиш жамғармаси”*ни тузиш ҳамда оиланинг тенг даромадлигини ошириб бориш тадбирларини ўтказиш жараёнида тўлов мажбуриятларини мазкур жамғарма ҳисобидан қоплаб, республика миқёсида ўзаро қарздорликлар пайдо бўлишининг бошланғич сабаблари – уни оилада бартараф қилиш орқали иқтисодиётни рақамлар билан бошқариш концепциясини ишлаб чиқиш илмий ишнинг мужассамлашган ва мукамал мақсади бўлиб, давлат ва жамият манфаати устувор бўлиб қолади. Шунингдек, муаллифларнинг хулоса ва тақлифлари Ўзбекистон

---

¹ Халқ сўзи. 2018 йил 18 апрель.

Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенатининг йигирманчи ялпи мажлисидаги *"Ер юзидаги ҳар қайси жамиятнинг маданий даражаси унинг аёлларга нисбатан муносибити билан белгиланади, агар аёл, она бахтли бўлса, оила бахтли бўлади, оила бахтли бўлса, бутун жамият, давлат мустаҳкам ва барқарор бўлади!"*, – деган фикрлари амалга ошишига хизмат қилади.

---

¹ Халқ сўзи. 2019 йил 22 июнь.

II БОБ. РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ВА УНГА ЎТИШНИНГ АСОСИЙ ШАРТЛАРИ

2.1. Рақамли иқтисодиётга ўтишнинг зарурий шартлари

Инсоният глобал ривожланишда. Ҳаёт кун сайин ўзгармоқда. Ахборотлар технологияси ҳар бир оилага кириб келди. Барча жабҳаларда рақамлар пешқадам. Дунёнинг кўплаб ривожланган давлатларида иқтисодий шартномалар смарт-контракт тизимига ўтиб, турли виртуаль пуллар – крипто-активлар кенг жорий этилмоқда. Янги-янги технологияларнинг пайдо бўлиши эса бутун иқтисодиётни рақамлар билан бошқаришга йўл очмоқда. Буни биз, айниқса, РФ кўришимиз мумкин. Россия Федерацияси президенти В. В. Путин 2018 йил 15 июнда ўтказилган тўғридан-тўғри мулоқот жараёнида берилган саволга: *“...без цифровой экономики мы не сможем перейти к следующему технологическому укладу, а без этого перехода к новому технологическому укладу в Российской экономике, а значит в стране, нет будущего. Поэтому это задача номер один в сфере экономики, которую мы должны решить”*, – деб жавоб берди.

Дунё технологик жараёнларидан орқада қолиш ҳар қандай жамиятни тутқунликка олиб келади. Мамлакат жаҳоннинг хом-ашё базаси ва иш кучи бозорига айланади. Шундай оқибатларнинг олдини олиш учун давлатимиз раҳбари 2018 йил 3 июлда «Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги тарихий қарорга имзо чекди. Унга кўра, жамиятимизнинг кўплаб иқтисодий тармоқларини рақамли бошқариш сиёсати қонунийлаштирилди ва мазкур вазифаларнинг кенг ривожлантирилишига асос яратилди. Шунингдек, Президентимизнинг жамиятни рақамли бошқариш шарт-шароитларини яратиш ҳамда жорий қилиш тадбирлари юзасидан 2018 йил 2 сентябрда “Рақамли иқтисодиётни ривожлантиришни кўллаб-қувватлаш” рақамли ишонч” жамғармасини ташкил этиш тўғрисида” ҳамда “Ўзбекистон Республикасида крепто-биржалар фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” ва 2018 йил 21 ноябрда “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида рақамли инфратузилмани

янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари қабул қилинди. Улар асосида мутасадди ташкилот қилиб тайинланган Президент ҳузуридаги Лойиҳа бошқарув миллий агентлиги (НАПУ) чора-тадбирлар тузиб, республикада Рақамли иқтисодиётни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш учун “Рақамли ишонч” жамғармасини ташкил этди.

Кўплаб тараққий қилган давлатларда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш қўлланилаётган бўлса-да, уларнинг бирортасида юртимиздаги каби бундай тизимли амалиёт тўлиқ йўлга қўйилмаган. Бу жуда мураккаб ва катта куч талаб этадиган тизим эканлигини эътироф этимиз. Рақамли иқтисодиётни кўпчилик электрон савдо деб тушунади. Аммо ундай эмас. У бутун иқтисодиётнинг маълумот базасини яратиб, марказлашган ҳолда бошқариш тизими ҳисобланади. Дунё мамлакатлари рақамли иқтисодиётни жорий этиш йўлини танлашмоқда. Шу боис ҳам таниқли иқтисодчилар ҳар қандай мамлакатнинг истиқболли келажаги рақамли иқтисодиёт билан боғлиқ бўлади, деб ҳисоблашади.

Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш моҳияти ҳар қандай давлат иқтисодиётининг ўзак мақсадини белгилайди. Ривожланган давлатларда мақсад: қандай йўл билан бўлмасин, бойлик орттиришга қаратилган. Натижада жамият табақаланиб, ўта бой ва камбағалларга ажралади. Қолган қисми эса ҳаёт кечириш учун баҳолу қудрат яшайди...

Мамлакатимиз иқтисодиётининг ўзак мақсади фуқароларнинг яшаш шароитини янада яхшилаш, ижтимоий аҳволини ўнглаш ҳамда фаровонлигини оширишга қаратилган. Демак, давлатимиз раҳбарининг тегишли қарор ва фармонларига кўра йўлга қўйилаётган ҳар бир оиланинг тадбиркор бўлиши, яъни ёшлар, хотин-қизлар тадбиркорлигини ривожлантиришга йўналтирилган лойиҳалар, томорқа эгаларига ажратилаётган кредитлар – буларнинг барчаси халқимизнинг фаровонлиги ҳамда иқтисодиётимизнинг ривожини учун амалга оширилмоқда. Зотан, муҳтарам Президентимиз таъкидига биноан халқ бой бўлса, давлат ҳам бой бўлади. Даромадимиз қанча ошса, тўлайдиган солиғимиз, демак, давлат бюджетига кирим ҳам шунча ортади.

Бизнингча, ҳозирги шиддатли туб бурилиш палласида демократик ислохотларнинг барчасини бир тизимга солиш, марказлаш-

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
Оилавий инновацион лойиҳаларга оқ йўл.....	7

I БОБ. ОИЛА ИҚТИСОДИ ВА УНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ .....

	11
--	----

1. Оила иқтисоди ва унга таъсир этувчи омиллар	11
2. Молиявий барқарорлик оила иқтисодининг асосидир	20

II БОБ. РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ВА УНГА ЎТИШНИНГ АСОСИЙ ШАРТЛАРИ .....

	28
--	----

2.1. Рақамли иқтисодиётга ўтишнинг зарурий шартлари.....	28
2.2. Инновацион лойиҳалар – рақамли иқтисодиётнинг молиявий асоси.....	37

III БОБ. ОИЛА ИҚТИСОДИНИ БОШҚАРИШ ОРҚАЛИ РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШ АМАЛИЁТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....

	48
--	----

Хулоса ва таклифлар	69
---------------------------	----

ИЛОВАЛАР	74
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	101

Нашриёт лицензияси AI № 266, 15.07.2015 й.
30.07.2019-йилда босишга рухсат этилди.
Қоғоз бичими 60 × 84 ¹/₁₆. «Cambria» гарнитураси.
Кегли 11. Шартли босма табоғи 6,75.
Адади 100 нусха. Буюртма рақами № 16. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриётида нашрга тайёрланди ва чоп этилди.
100047, Тошкент ш., Яҳё Ғуломов кўчаси, 70-уй.